

DİPLOMATİK MERKEZ OLARAK İSTANBUL

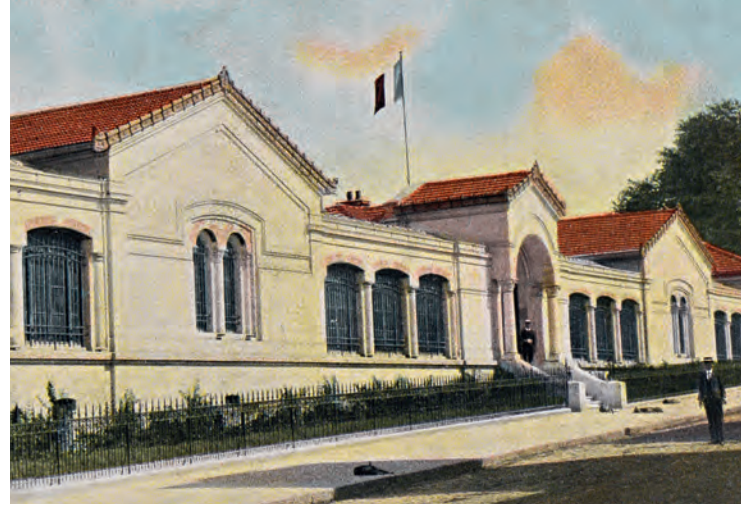
FATİH YEŞİL*

İstanbul XIX. yüzyılda da Avrupa'nın önde gelen diplomatik merkezlerinden biri olma özelliğini korumuş ve önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. Bu dönemde Osmanlı siyaseti de büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümde siyasi amaçlarına savaş meydanlarında ulaşamayan Bâbü'lî'nin Avrupa diplomasisiyle bütünleşme çabaları ve özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen Polonya paylaşımının ardından, Osmanlıların Avrupa başkentlerinde *Doğu*'daki tek sorun olarak görülmeye başlanması önemli bir rol oynadı. XIX. yüzyılda haberleşme ve ulaşım teknolojisinde kaydedilen gelişmeler ise süreci hızlandıran etkenlerdir. 1833'te Odessa'ya, 1837'de Marsilya'ya düzenli gemi seferlerinin başlaması, hızlanarak artan tren seferleri ve 1855'te ilk telgraf bürosunun açılması, İstanbul'u temas hâlinde bulunduğu diğer Avrupa başkentlerine yakınlaştırmaktaydı. Bu yakınlaşma aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde çıkan yerel sorunların kısa zamanda uluslararası problemlere dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Artık imparatorluğun neresinde olursa olsun, bilhassa gayrimüslimlerle ilgili sorunlar sadece İstanbul'un değil, İstanbul'daki düvel-i muazzama elçilerinin de sorunuydu. Bu sorunlar, Avrupa diplomasisinin yeniden şekillendiği Viyana Kongresi'nden (1815) sonra İstanbul'u, Avrupa tarih yazımında *Pentarsi* olarak isimlendirilen İngiltere, Fransa, Habsburglar, Rusya ve Prusya'nın diplomatik çatışma alanına dönüştürecek.

Osmanlı başkentinin, en ciddi işgal tehditlerinden birisini yaşadığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ve değişen İngiliz politikası, Berlin yönetiminin XIX. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'daki diplomatik mahfillerde galebe çalmasının en önemli sebepleridir. Alman askerî uzmanlarının ve şirketlerinin İstanbul'a

1- Pera'daki Alman Sefareti

2- Pera'daki Fransa Sefareti

akın etmesine yol açan bu sürecin sonunu I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi getirecektir. I. Dünya Savaşı, aynı zamanda Osmanlı başkentinin işgalini hazırlayan olaylar dizisinin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Galip devletlerin atadıkları yüksek komiserler tarafından idare edilen İstanbul artık tam manasıyla, çoğu asker

* Hacettepe Üniversitesi

3- II. Abdülhamid'in elçileri kabul ettiği Yıldız Sarayı Sefir Köşkü

kökenli olan diplomatlar tarafından idare edilen uluslararası bir şehre dönüşmüştür.

Pera'nın Diplomatik Cephesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik merkezi İstanbul ise, İstanbul'un diplomatik merkezi de XVI. yüzyıldan itibaren sefaretlere kurulmaya başlandığı Pera (Beyoğlu) ve çevresidir. 1831'deki İstanbul yangınında büyük zarar gören Beyoğlu ve çevresindeki sefaret binaları, zamanla temsil ettikleri ülkelerin gücüne uygun olarak yeniden inşa edilmişlerdir. Ortodoks inancının en kutsal mabedi olarak bilinen Ayasofya Camii'ni restore eden Gaspere Fossati'ye, 1836-1843 yılları arasında, inşa ettirilen yeni Rus Sefarethanesi'nde, büyük bir balo salonunun yanı sıra çok sayıda kabul odası bulunmaktaydı. Rus elçiler tarafından Avrupa'ya ve Bâbiâli'ye dair bilgilerin edinildiği bu mekânların, Rusya'nın Avrupai ruhunu yansıtan St. Petersburg manzaralarıyla süslenmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Kasıtlı olarak emperyal bir anıta dönüştürülmüş olan binanın inşası sırasında çarın kendisine İstanbul'da bir yazlık saray yaptırdığı, Avrupa'da ve Osmanlı başkentinde dolaşan söylentiler arasındadır. 1844-1851 yılları arasında inşa edilen İngiltere Büyükelçiliği de temsil ettiği ülkenin karakterini yansıtan sefaretlere birisidir. Zira elçilik, Londra'da, Pall Mall'ın güney yakasında bulunan ve 1832'de İngiltere'de kanunlaşan *Büyük Reform Yasası*'nı destekleyenlerin müdavimi olduğu *Reform Club* binasının tıpatıp aynısıydı. Sir

Charles Barry tarafından inşa edilen her iki bina da İngiliz reformculuğunun ülke içindeki ve dışındaki birer simgesi idi. Bu bağlamda İngiltere Sefarethanesi'ni, Lord Palmerston tarafından kurulan uluslararası sistemin Osmanlı başkentindeki alametifarikası olarak görmek de mümkündür. 1839-1847 yılları arasında Fransa Malikânesi'nin (*Maison de France*) yerine inşa edilen Fransa Sarayı (*Palais de France*) Büyükelçi Edouard Thouvenel'e göre Rusya ve İngiltere elçilik binaları gibi "Üstün bir zevkin yansıdığı bir bina olmayabilir ama ... büyüklüğü, bölümlerinin çokluğu ve genişliği yönünden tam bir hükümdar sarayıydı." Dolayısıyla büyük devletlerin İstanbul'daki sefaret binaları âdeta sahiplerinin Şark'taki emelleriyle örtüşmekteydi.

Diplomatik Birer Merkez Olarak Bâbiâli ve Yıldız Sarayı

II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadar Osmanlı Devleti'nin diplomatik merkezi tartışmasız bir şekilde Bâbiâli olacaktı. İç meselelerin uluslararası bir boyut kazanmasıyla beraber iş yükü artan Hariciye Nezareti ise Sadaret'le koordinasyon içerisinde sadece günlük diplomatik meselelerin çözümlendiği mekândı. Ancak XIX. yüzyıl özetinde, İstanbul'da yürütülen diplomatik faaliyetleri belirleyen tek karar merci Sadaret ve Hariciye Nezareti değildir. Bu dönemde İstanbul'un takip ettiği dış politika, nüfuz sahibi elçilerle yapılan resmî ya da gayriresmî görüşmelerde varılan uzlaşmalara ya da çatışmalara ve sorunla alakalı Avrupa başkentlerinde

5- Yıldız Sarayı Sefir Köşkü'nde II. Abdülhamid'in elçileri kabul salonu

alınan kararlara nazaran şekillenmekteydi. Elçiler sadece dış politika konusunda değil, İstanbul'da belirlenen dış politikayı hayata geçirecek kişilerin seçiminde de etkiliydi. İstanbul'da büyük nüfuz sahibi oldukları gözlenen düvel-i muazzama elçileri Hariciye

nazırlarının ve hatta sadrazamların belirlenmesinde dahi söz sahibiydi. Reşid ve Âlî paşaların sadaret mevkiinde sık sık halef selef oluşunda, hatta daha sonra Şûrâ-yı Devlet azalıklarına yapılan atamalar gibi örneklerde de görüldüğü üzere bu durum, Bâbiâli'nin İngiltere, Fransa

6- Fransa'nın İstanbul elçiliğinde görevli tercüman Yaseb'in oğlu ile ilgili bir ferman (1797) (BOA, MF, nr. 463/3)

ve Rusya arasında gidip gelen dış politikasında kontrol ve dengenin sağlanması hususunda azımsanmayacak bir paya sahiptir. Diplomatik alanda Bâbiâli bürokratlarının kurduğu üstünlüğün sona ermesi, II. Abdülhamid saltanatında yaşanan gelişmelerin doğal sonucudur. Elçiliklerin nüfuzunun artarak devam ettiği II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı, Osmanlı dışişlerini temsil eden yegâne kurum hâline gelmiştir.

Elçiler ve Tercümanlar

Çalışma saatleri dışında İstanbul'daki diplomatlar vakitlerini karşılıklı ziyaretler, resmî yemek davetleri, akşam toplantıları, tiyatro temsilleri ve konserlerle geçirmekteydi. Büyük güçlerin İstanbul'daki temsilcilerinin başkent sayfiyelerinde aileleriyle beraber yaptıkları piknikler, resmî görüşme statüsünde olmasa da siyasetin ve Osmanlı politikasının görüşüldüğü toplantılardı. Leydi Stratford'un ev sahipliğinde verilen

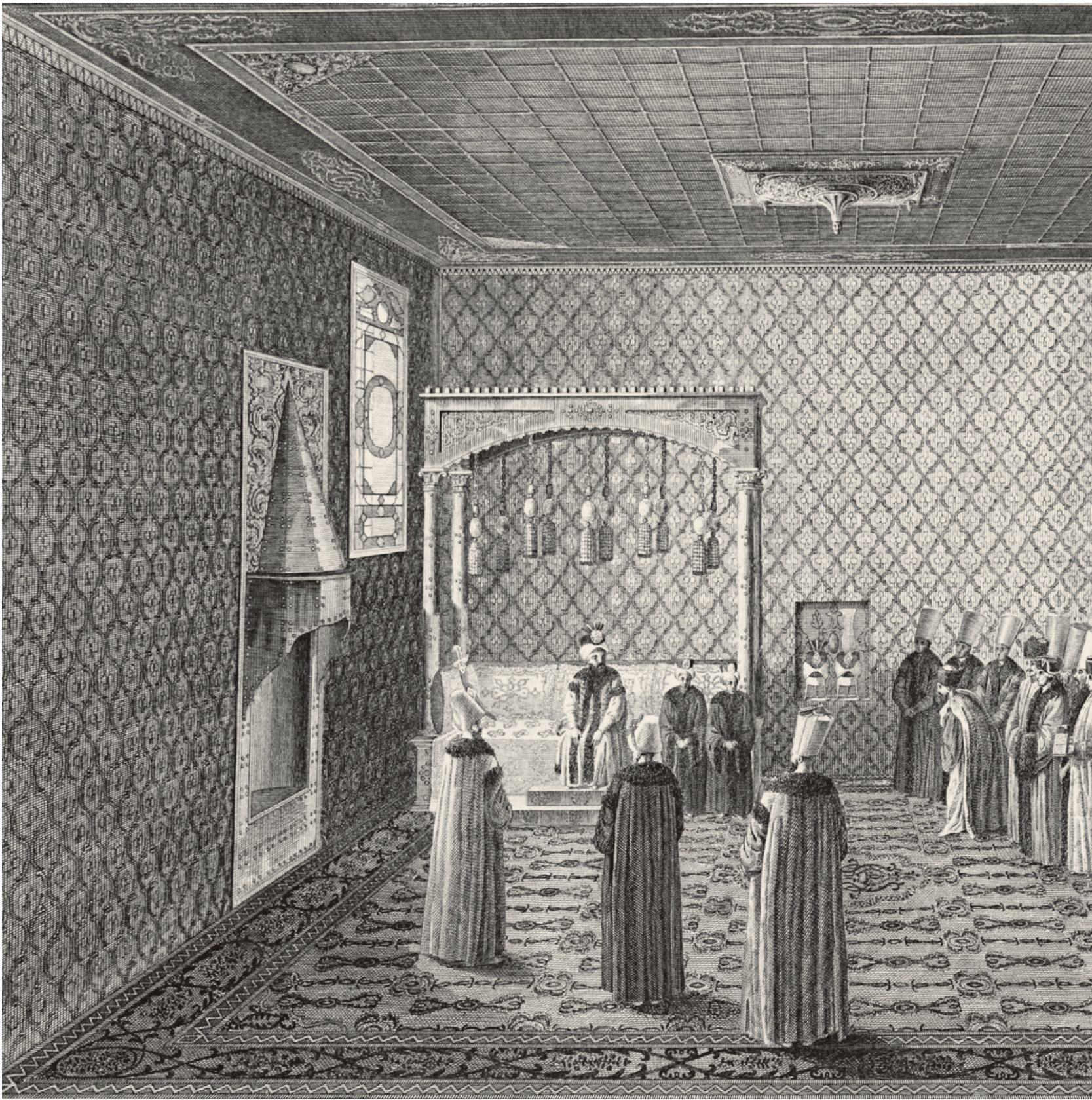

7- Elçilik tercümanı (Lachaise, 1821)

öğle yemekleri ya da Rus Büyükelçisi Nikolay Ignatyev'in Rusya Sefarethanesi'nde verdiği balolar aslında *Doğu sorununun* ve bir anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin tartışıldığı, temsilcilerin birbirlerini yokladığı sosyal ortamlardı. Ancak bu tür sosyal aktiviteler doğrudan siyasetle bağlantılıydı ve Avrupa'da iplerin gerilmesi, İstanbul'daki diplomatlar arasındaki ilişkileri en alt seviyeye indirmekteydi.

Her ne kadar XIX. yüzyıl süresince elçilikleri temsil ettikleri başkentlere daha sıkı bağlayan teknolojik ilerlemeler hususunda devrim niteliğinde adımlar atılmış olsa da İstanbul'daki sefarethaneler hâlen başkentlerine oldukça uzaktaydı. Osmanlı başkentindeki elçilerin, günümüzdeki meslektaşlarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde geniş siyasi karar alma özgürlüğüne sahip olması doğrudan bu durumun bir sonucuydu. Başkentlerinde alınan kararları icra etmekten öte çoğu zaman karar merci olan büyükelçiler, iki devlet arasındaki ilişkilerin kapsamı,

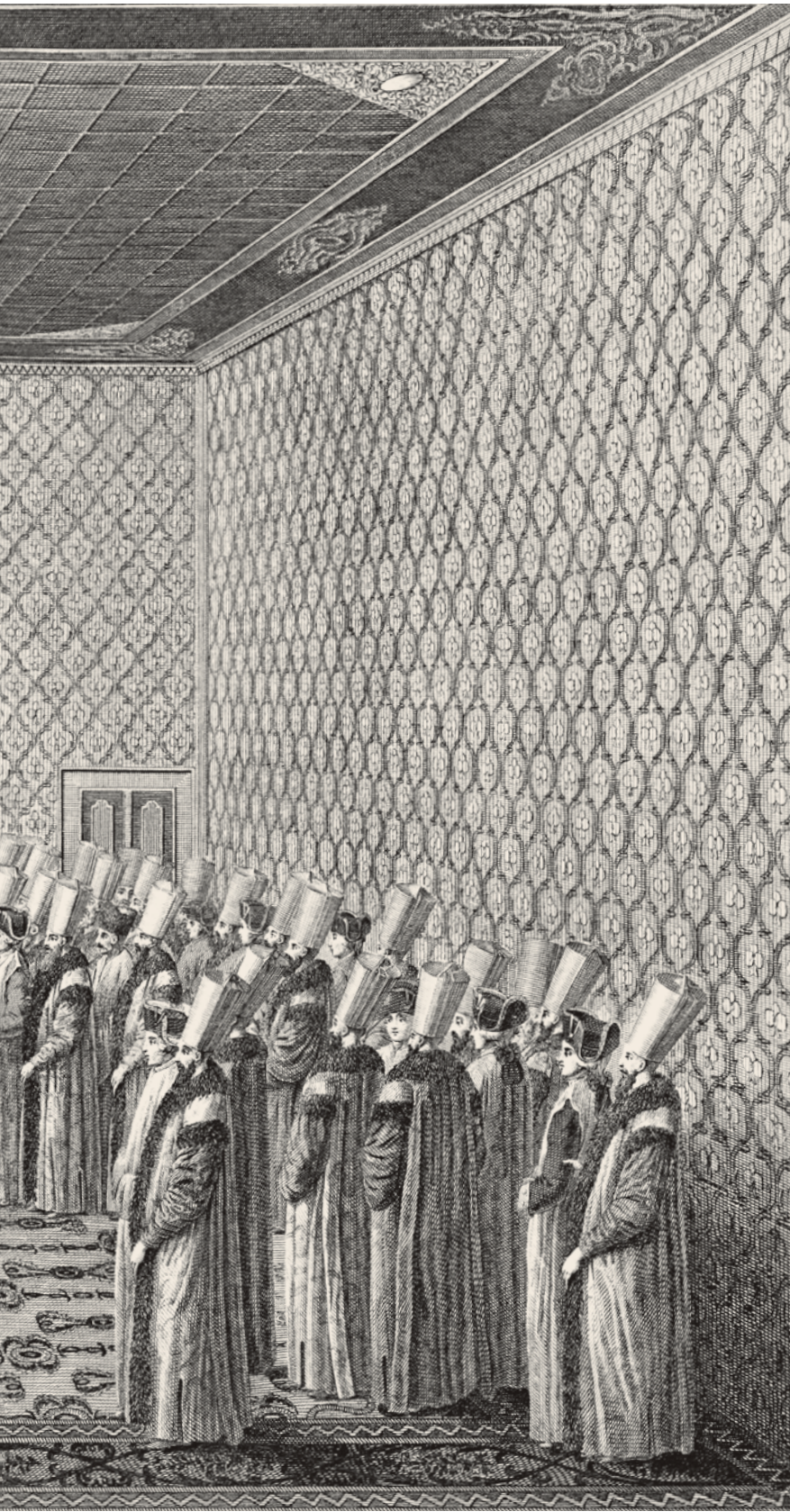

8- Arzodası'nda III. Selim'in elçi kabulü (d'Ohsson)

ittifakların geleceği ya da anlaşma koşulları konusunda tayin edici bir rol üstlenmekteydi. Hatta büyükelçiler bizzat diğer Avrupa başkentlerini ziyaret ederek, müttefiklerinin fikirlerini almakta ve İstanbul'da hayata

geçirecekleri siyaseti bu zemin üzerine inşa etmekteydi. Elçilerin karar alma sürecinde sahip oldukları özgürlük, onların aynı zamanda Bâbüâlî'nin izlediği dış politikaya temel oluşturan genel strateji konusunda da bilgi sahibi

olmalarını zorunlu kılıyordu. Sefirlerin her konudaki bilgilenme ihtiyacı öncelikle elçiliklere bağlı olarak çalışan yerli ya da yabancı casuslar tarafından karşılanmaktaydı.

Gayriresmî kanalların dışında elçilikler ve Bâbiâli arasındaki diplomatik trafik çoğunlukla tercümanlar

9-10- Uluslararası anlaşmaların mahfazalarında kullanılan altın mühür (BOA, TŞH, nr. 254)

aracılığı ile yürütülmekteydi. Sefaretlerdeki tercümanlık makamları, genelde İstanbul'daki köklü gayrimüslim ailelerin tekelinde bulunmaktaydı. Bunlar, elçiler ve Bâbiâli arasında bir köprü işlevi görmekteydiler. Osmanlı idaresini ve İstanbul'u diplomatik manevra yapabilecek kadar tanımayan büyükelçilerin Bâbiâli ile temaslarını düzenleyen sefaret tercümanları, kimi zaman elçiler kadar nüfuzlu olabilmekteydi. Elçiliklere tercümanlık hizmeti veren ailelerin üyeleri eğitimlerini genellikle Avrupa'nın önemli başkentlerinde yapıyorlardı. Kendi aralarında evlilik bağı ile ilişki kuran tercüman aileleri aynı zamanda İstanbul'a büyükelçi olarak atanan yabancılarla da

11- 1802 tarihli bir konsolos vekilliği tayini beratı (BOA)

akrabalık tesis etmekteydi. Evlilik bağı ile kurulan bu tür ilişkiler, söz konusu devletin İstanbul'daki temsilciliğinin neredeyse tamamıyla tercüman ailenin egemenliğine girmesi anlamını taşıyordu. Örneğin 1740'lı yıllardan beri Habsburg Elçiliği'nde tercümanlık yapan Testa ailesinden Bartolomeo Testa'nın kızı, önce dil oğlanı olarak sonra da büyükelçi olarak İstanbul'a gönderilen Ignaz Lorenz von Stürmer'le evliydi. Tıpkı babaları gibi Viyana Doğu Dilleri

Akademisi'nden (*Orientalische Akademie*) mezun olan oğulları Bartholomäus ve Karl Stürmer sırayla 1796 ve 1802'de dil oğlanı olarak İstanbul'a gelmişlerdi. Viyana'da Avrupa diplomasisini öğrenen çocuklardan Bartholomäus Stürmer'in, 1833-1850 arasında, İstanbul'da Habsburg Hanedanı'nı temsil etmesi, Testa ailesinin Habsburg Elçiliği'ndeki hâkimiyetini gözler önüne sermektedir. Ailenin bir başka üyesi Antoine Testa'nın aynı dönemde (1831-1858) İsveç'in İstanbul maslahatgüzarı olması, Testa ailesinin Pera'da kurduğu hâkimiyetin bir başka yansımasıdır.

Elçiliklerdeki tercüme işleri sadece bu aileler eliyle yürütülmemekteydi. Fransa ve Habsburglar özelinde gözlemlendiği üzere, İstanbul'a atanacak elçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemine binaen öncelikle Türkçe öğrenmekte ve hatta kendi ülkelerinde teorik olarak öğrendikleri Türkçeyi, belirli bir süre İstanbul'daki elçilikte kâtiplik hizmeti yaparak geliştirmekteydiler. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu genel gözlemler geçerliliğini kaybeder. Bu dönemde İstanbul'daki elçilerin artık Türkçe donanımlı olduklarını -istisna teşkil edenler dışında- ileri sürmek mümkün değildir. Zaten artık buna gerek de yoktur, zira Osmanlı başkentinde padişahlar dâhil olmak üzere hemen bütün devlet ricali ortak bir dil hâline gelmiş olan Fransızca'yı kullanabilmektedir.

İstanbul'un köklü gayrimüslim ailelerinin, Fenerliler olarak da isimlendirilen, bir diğer bölümü de Bâbüâlî'ye tercümanlık hizmeti vermekteydi. Eflak ve Boğdan voyvodalıklarını da tekelinde bulunduran bu aileler aynı zamanda Fener'deki Patrikhane ile Bâbüâlî arasındaki ilişkileri de düzenlemekteydi. 1821'de başlayan Rum İsyanı'na kadar Bâbüâlî tercümanlığını tekelinde bulunduran Fenerli ailelerin, isyanı müteakip kurulan Tercüme Odası'yla beraber etkileri azalmıştır. Ancak bundan sonra da pek çok sadrazam ve Hariciye nazırının yetiştiği Tercüme Odası'nda ve genel olarak Bâbüâlî'de Fenerli ailelerin üyelerini görmek mümkündür. Örneğin babası da kendisi gibi Bâbüâlî'de tercümanlık yapan Stavrakı Aristarki Bey (d. 1799-ö. 1866), Patrikhane ile Bâbüâlî arasındaki ilişkileri düzenleyen Büyük Legofetlik görevinin yanı sıra mabeyn tercümanlığını da yürütmüş, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in şehzadelerinde kendilerine Fransızca hocalığı yapmıştır. İstanbul'un diplomatik mahfillerinde yetişen oğlu Gregory Aristarki Bey ise Osmanlı İmparatorluğu'nu, büyükelçi unvanıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde temsil etmiştir. Vogorides ailesi de tıpkı Aristarkiler gibi İstanbul diplomasisi açısından büyük bir öneme sahiptir.

12- Divan-ı hümayu'nda elçiye ziyafet verilmesi (d'Ohsson)

Esasen Bâbîâlî'de tercümanlık yapan Stefanaki Vogorides, aynı zamanda John Ponsonby ve Stratford Canning gibi İngiliz büyükelçilerine danışmanlık hizmeti vermekteydi. Bulgar varlığının ve kültürünün canlandırılması için çaba sarf eden aile, 1870'te kurulan, Rum Ortodoks Patrikliği'nden bağımsız Bulgar Kilisesi'nin (*Eksarhlık*)

de mimarları arasındadır. İstanbul diplomasisinde Fener geleneğinin ve etkisinin sona ermesi genellikle, bu geleneği başlatan Mavrokordato ailesinden Aleksandros Karatodori Paşa'nın 1906'daki ölümüyle ilişkilendirilir. Bâbîâlî'de birinci tercümanlık görevini yürüten, 1878-1879'da Hariciye Nazırlığı yapan, Berlin Konferansı'nda

13- İstanbul'a atanan Yunanistan Büyükelçisi Aleksandros Mavrokordatı'nun güven mektubu (8 Şubat 1842) (BOA, HR.MTV, nr. 752/66)

(1878) Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden Kara Todori Paşa, gerçekten de II. Abdülhamid devrinin önemli diplomatlarından. Fakat İstanbul'da Fener geleneğinin sonunu hazırlayan onun ölümü değil, milliyetçiliğin çok uluslu bir imparatorluğun başkentindeki önlenemez yükselişiydi.

Diplomatik Çatışma Alanı Olarak İstanbul

Osmanlı askerî gücünün azalmasıyla doğru orantılı olarak diplomasi ve sembolik dilinin önem kazanması, XIX. yüzyıl süresince İstanbul'daki Avrupa temsilcilerinin nüfuzunu arttırmıştır. Diplomatik teşrifat, bu değişimin en sarıh şekilde gözlemlenebileceği alandır. Elçi için unutulmaz bir tecrübe olması amacıyla sarayda olağandışı bir toplantıya denk düşürülmeye özen gösterilen huzura kabuller, XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı usullere uygun bir şekilde icra edilmeye başlanmıştır. Klasik sefaret

alaylarının unutulduğu, huzura kabul edilen elçilere boyun eğdirmek için kapıcıbaşların görevlendirilmediği bir dönemde, sefirler İstanbul'da ihtiramla karşılanır olmuştur. XIX. yüzyılda savaş gemileriyle İstanbul'a gelen, maiyetlerinde kendi askerî güçleri bulunan elçiler, on çifteden büyük, önünde ülke bayraklarının dalgalandığı sefaret kayıklarıyla sefarethane ve Tarabya'daki yazlık konutları arasında mekik dokuyor, Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerken şemsiye kapatmıyor, eskiden davet bile edilmedikleri gösteri ve toplantıları locadan izliyorlardı. Sadrazamların sık sık elçilikleri ziyaret etmeleri, Mısır'ın, Sırbistan veya Karadağ'ın akıbeti konusunda karar almak üzere başkentte düzenlenen toplantılar, bir taraftan elçilerin İstanbul'da kazandıkları nüfuza işaret ederken diğer taraftan da imparatorluğun iç meselelerinin uluslararası boyutuna referans vermekteydi. Kapitülasyonlar ve sefaret mahkemeleri ise

14- Fransa'nın İstanbul elçiliği tercümanı Tanaşaki'nin her türlü vergiden muaf olduğuna dair berat (1796) (BOA, MF, nr. 475/3)

15- İrlandalı fakirlere yapılan maddi yardımdan dolayı Sultan Abdülmecid'e gönderilen teşekkür mektubu (1847) (BOA, HSD.MLE, nr. 12)

dış temsilciliklerin gücünü toplumun tüm katmanlarında hissedilmesini sağlamaktaydı.

İstanbul'daki büyükelçilerin, Bâbüâli nezdinde artan nüfuzlarının kendisini gösterdiği bir diğer alan da sadrazamlar ve padişahlar ile elçiler arasındaki ilişkilerde yaşanan değişimdir. XVIII. yüzyıl boyunca genellikle sadece İstanbul'a geldiklerinde ve ülkelerine dönerken huzura çıkabilen elçiler, diplomatik meseleleri genellikle Bâbüâli'de, Bebek Kasrı'nda ve muhatapları olan reisülküttapların konaklarında yaptıkları görüşmelerde tartışmaktaydı. Avrupa diplomasisinin ve diplomatik yöntemlerinin yeniden düzenlendiği 1815 Viyana Kongresi'ne doğrudan katılmamış bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, kongrede büyükelçilere dair alınan kararları benimsemesi, İstanbul'daki sefirlerin muhatabını da değiştirmiştir. Artık büyükelçiler, görülmemiş bir biçimde, sadrazamlarla ve hatta padişahlarla çok daha sık görüşür olmaya başlayacaklardı. Bu görüşmelerde uygulanan teşrifat kuralları da tamamıyla dış dengelere bağlıydı. 1853 başında İstanbul'a gelen Habsburg İmparatorluğu'nun özel temsilcisi Kont Leiningen'in, Sultan Abdülmecid'le yaptığı görüşme esnasında sözlerine ve sesinin

16- Dış ilişkilerden sorumlu reisülküttab ile elçinin mülakatı (Mehmed Arif)

yüksekliğine yansıyan sertliği İstanbul Büyükelçisi Kletzl'i dahi şaşırtacak nitelikteydi. Fakat Leiningen'in İstanbul'dan ayrılmasından on gün sonra, 28 Şubat 1853, Osmanlı başkentine ayak basan Rus özel temsilci Prens Menşikov'un tavrı çok daha sertti. Çarın birinci yaveri ve Bahriye Nazırı Menşikov'un İstanbul'a gelişi aslında Rusya'nın Londra Mukavelesi (13 Temmuz 1841) ile kaybettiği Boğazlardan geçiş haklarını yeniden kazanmak için yapılan bir gövde gösterisi niteliğindedi ve bilindiği gibi neredeyse bütün Avrupa'nın taraf olduğu büyük bir savaş ile sonuçlandı.

İmparatorluğun uluslararası alandaki itibar kaybıyla doğru orantılı olarak başkentteki elçilerin ve padişahları ziyarete gelen özel temsilcilerin tavırları da giderek tuhaflaşmıştır. 24 Şubat 1878'de Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola'nın, Sultan II. Abdülhamid'i ziyareti, İstanbul diplomasisi açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. II. Abdülhamid, Rus zaferiyle biten 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından İstanbul'u fethetmeye çalışan muzaffer bir ordu komutanı gibi

davranan grandük ile hiçbir şekilde Rusya Elçiliği'nde görüşmek istemez. Zira Grandük Nikola'nın Beyoğlu'nun ortasındaki sefarethanede ikamet etmeyi istemesi ve padişahı da kendisini orada iade-i ziyarete mecbur etmesi İstanbul'da hiç yaşanmamış büyüklükte bir diplomatik krizin habercisiydi. Çözüm, Rus prensin ikameti için bir Osmanlı sarayının tahsisinde bulundu. Grandük Nikola'nın ikameti için derhâl, daha önce kardeşi Prens Konstantin'in, 1859 ve 1872'de kaldığı Beylerbeyi Sarayı tahsis edilmiş ve II. Abdülhamid, Rus çarının kardeşine, Rus toprağında değil, fakat bir Osmanlı sarayında iade-i ziyarete bulunmuştu. Sadece II. Abdülhamid'in yaşadığı *sıkıntılı anlarla* atlatılan kriz, bundan sonra yaşanacaklar için de bir örnek teşkil edecekti. Hiçbir resmî görevi ya da unvanı bulunmaksızın doğrudan padişahla görüşmek isteyen yabancılara ya da huzurda bacak bacak üstüne atacak kadar teklifsiz davranan sefirlere İstanbul'da artık sıkça rastlanacaktır. Mütareke Dönemi İstanbul'unda ise padişaha ya da Osmanlı Hükûmeti'ne yapılan diplomatik nezaketsizlik zirveye ulaşmıştır.

17- II. Wilhelm ve eşi İmparatoriçe Auguste Victoria'nın Eyüp'ü ziyaretleri (Yıldız Albümleri)

18- İsveç-Norveç Kralı II. Oscar ve eşi Kraliçe Sophie ile küçük oğulları Prens Eugen'in 1885'te İstanbul'u ziyaretleri (Yıldız Albümleri)

19- 1900'de İstanbul'u ziyaret eden İran Şahı Muzafferüddin Şah'ın Ayasofya Camii'nin avlu kapısından girişi (Yıldız Albümleri)

İstanbul'un Önemli Konukları

İstanbul, Avrupa'nın dikkatlerini Osmanlı İmparatorluğu'na yönelttiği XIX. yüzyılda pek çok hanedan mensubuna de ev sahipliği yapmıştır. 1854'te Kırım Harbi'nin devam ettiği esnada İstanbul'u ziyaret eden Fransa veliahdı Prens Napoléon, Habsburg imparatorunun kardeşi Ferdinand Maximilian, Britanya Kraliçesi Victoria'nın amcasının oğlu Cambridge dükü ve savaşın bitiminden sonra İstanbul'a gelen Rus Çarı II. Aleksandr'ın biraderi Prens Konstantin bunlardan sadece birkaçıdır. Bu önemli konuklar arasında Prens Napoléon'un ziyareti İstanbul diplomasisi açısından ayrı bir yere sahiptir. İki aydan uzun

bir süre İstanbul'da kalan Fransa veliahdı, Fransız Elçiliği'nde bir büyükelçinin bulunmamasından da faydalanarak, elçilik muhaberatını ele almak, cephedeki Fransız generallere müdahale etmek gibi yetkiyi dışında kalan meselelere el atmıştı. İstanbul'da çıkan dedikoduların Paris'e ulaşması prensin İstanbul'da, kendi emrinde küçük bir Fransa yaratma girişimini akim bırakacak ve derhâl imparator tarafından Fransa'ya çağırılacaktır.

Kırım Harbi gibi I. Dünya Savaşı da Avrupa'da hüküm süren müttefik hanedan üyelerinin İstanbul'a ziyaretlerini arttıran gelişmelerden birisidir. Kayzer II. Wilhelm'in Ekim 1898 ve Eylül 1917'de gerçekleşen İstanbul ziyaretleri, kuşkusuz Almanya ve Osmanlı

20- Fransa Konsolosluęu ve konsolosluktan İstanbul'a bakış (Melling)

21- Bulgar Kralı Ferdinand'ın 1910'daki İstanbul ziyaretinden bir kare (İBB, Atatürk Kitaplığı)

imparatorlukları arasındaki yakınlaşmanın bir sonucuydu. Osmanlı başkentine âdeta *Doğu'nun* hamisi olarak gelen kayzerin, İstanbul kamuoyunun büyük ilgi gösterdiği her iki ziyaretinde de Osmanlı tarafı imaj çalışması içerisindeydi. İlk seyahatinde İstanbul surlarını, müzelerini, Hereke Halı Fabrikası'nı gezen II. Wilhelm için Yıldız Sarayı'na yeni bir merasim köşkü eklenmiştir. II. Wilhelm'in ikinci ziyareti ise uygulanan teşrifat ve gösteriler bakımından daha sonra Türkiye'de gerçekleşen diplomatik zirvelerin ilk örneklerinden birisidir. Zira İstanbul'da kaldığı süre boyunca II. Wilhelm'e, Türklerin de en az Almanlar kadar disiplinli bir toplum olduğunu gösterecek şekilde, yol kenarlarına nizami bir şekilde dizilmiş, ellerinde Osmanlı ve Almanya bayraklarını taşıyan ve eşzamanlı bir biçimde tezahürat yapan *yeknesak elbiseler* giymiş talebeler eşlik etmiştir. II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yapılan bu imaj çalışmasının sonucu nedir bilinmez ancak bu seyahatlerin ardından Almanya, askerî anlaşmaların yanı sıra önemli ticari imtiyazlara sahip olmuş, başkent elektriikle aydınlatılması ve Haydarpaşa Limanı'nın işletme hakkı Alman şirketlerine devredilmiştir. Kayzerin ziyaretinin ardından 19 Mayıs 1918'de İstanbul, bu sefer bir diğer müttefiki, Avusturya-Macaristan imparatoru ve eşini ağırlar. Bulgaristan kralının küçük oğlunun İstanbul'a gelişi de bu döneme rastlar. Müttefikler arasındaki diplomatik nezaketin birer sonucu olarak da görülebilecek bu ziyaretlerin yanı sıra Avrupa'da hüküm süren hanedan üyeleri farklı sebeplerle de Osmanlı başkentine konuk olmuştur. Örneğin 1885'te Birleşik Norveç ve İsveç

22- Yabancı devlet adamlarının gezisine de tahsis edilen İzzeddin vapur-u hümayunu (Yıldız Albümleri)

Kralı II. Oscar'ın oğlu Prens Karl ile birlikte yaptığı ziyaret ya da Belçika veliaht prensinin İstanbul seyahati bu kabildendir.

Avrupa Topraklarına Ayak Basan Padişahlar

İstanbul'un pek çok Avrupa ülkesinden, hanedan mensubunu ağırladığı XIX. yüzyıl aynı zamanda, padişahların mevcut saray geleneklerinin dışına çıkarak, müttefik Avrupa ülkelerine seyahat ettikleri ve Pera'da bulunan müttefik devletlerin sefarethanelerini ziyaret etmeye başladıkları bir dönemdir. Sultan Abdülaziz'in 1867'de Paris, Londra, Brüksel, Berlin ve Viyana'yı kapsayan Avrupa seyahati İstanbullular için ne kadar şaşırtıcıysa, Sultan Abdülmecid'in Fransa ve İngiltere sefaretlerini ziyareti de bir o kadar şaşırtıcıydı. Nitekim 1854 senesi Kasım ayı sonlarında, bir cuma selamlığı esnasında, müttefik orduların Balaklava ve İnkerman'da kazandıkları zaferleri Fransa sefareti baştercümanı Charles Schoefer'den öğrenen Sultan Abdülmecid, Osmanlı geleneklerinin dışına çıkarak, Fransa Sefarethanesi'nde ikamet eden Prens Napoléon'u ziyaret etmiştir. Müttefik orduların, Rusya karşısında büyük bir zafer kazanacağını anlaşıldığı 1856 senesi başında Sultan Abdülmecid bir kez daha Fransa Elçiliği'ni ziyaret edecektir. Şubat ayı başında İstanbul'daki Fransa Sarayı'nda verilen baloya, göğsünde Légion d'honneur nişanı olduğu hâlde icabet eden sultanın, Osmanlı Devleti'nden emekli maaşı ya da nişan talep eden Fransız generallerin yakın ilgisinden oldukça sıkıldığı anlaşılmaktadır. Ertesi gün Sultan Abdülmecid bu sefer, İngiliz sefaretinde verilen bir kıyafet balosunun konuğudur. İngiltere büyükelçisinin, sultanla birlikte İstanbul'daki dinî liderleri de baloya davet

23- "Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye" yazılı, zarfları kapatmak için kullanılan pullar (BOA, TŞH, nr. 541)

etmesi, Lord Stratford'un gayrimüslimlerin hamiliğini kimseye kaptırmamak konusunda gösterdiği çabanın bir ürünüydü. Bu iki baloya Osmanlı sarayı, 22 Temmuz 1856'da Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen yüz otuz kişilik büyük bir davetle karşılık vermiştir. Sofranın başköşesinde oturan Sadrazam Âlî Paşa'nın sağında İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning'in, sol tarafında ise Fransa ordusunun muzaffer komutanı Pélissier'in bulunması, saray bandosunun sırayla Mecidiye, İngiltere ve Fransa millî marşlarını çalması Londra ve Paris'in İstanbul'daki ezici ağırlıklarına işaret etmektedir. Davetten birkaç ay sonra Sultan Abdülmecid'e, III. Napoléon'un Légion d'honneur ve Kraliçe Victoria'nın Dizbağı nişanının takdimi İstanbul'da yaşanan İngiltere-Fransa çatışmasının bir işaretiydi.

Uluslararası Siyaset ve İstanbul Kamuoyu

İstanbul ve Avrupa arasındaki temasın bir diğer yansıması da uluslararası baskının Osmanlı başkentinde gün geçtikçe daha çok hissedilmesidir. Ancak Bâbiâli artan dış baskıyla sadece diplomatik kanallardan mücadele etmiyordu. İstanbul'da yabancı dilde yayımlanan gazeteler de Osmanlı başkentindeki diplomatların yönlendirilmesini sağlayan birer araçtı. Yarı resmî olarak kabul edilen, merkezi Pera'da, Asmalımescit'te bulunan, *Levant Herald* (1858-1914) bu gazetelerden biriydi. Bâbiâli'nin, Avrupa basınında Osmanlı İmparatorluğu hakkında yayımlanan "yanlış" haberlerle mücadele etmek amacıyla cepheye sürdüğü *Journal de Constantinople* (1846-1866) ve daha sonra *La Turquie* (1866-1895) ise nerdeyse tamamıyla

24- "Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye" yazılı mühür (BOA, TŞH, nr. 1110)

Osmanlı dış politikasına paralel yayımlar yapmaktaydı. Bir başka ifadeyle bu gazeteler, diplomatik krizler esnasında sık sık tutum değiştiren Avrupa kamuoyunda ve İstanbul'da yaşayan yabancılar nezdinde Osmanlı dış politikasını savunmaktaydı. Fakat bu savunma durumu zamanla yerini çok daha aktif önlemlere bırakacaktı. Ciddi bir imaj takıntısı bulunan II. Abdülhamid'in Nisan 1883'te kurduğu Matbuat-ı Hariciye Kalemî'yle birlikte İstanbul'da görev yapan yabancı muhabirler, sefaretlerin protestolarına rağmen, kontrol altına alınmaya çalışılmaktaydı. Bu süreçte XIX. yüzyıl İstanbul'unda oluşmaya başlayan orta sınıf ve efkâr-ı umumiye de Osmanlı idaresi tarafından unutulmaz. İstanbul kamuoyu, artık gittikçe artan oranda dış haberlere, özellikle imparatorluk dışında hayatlarını idame ettirmeye çalışan Müslümanlara yapılan mezalime ya da büyük güçlerin Bâbiâli'ye yaptıkları baskıya yer veren Türkçe gazetelerle seferber edilmeye çalışılır. Nitekim diplomatik ve askerî açıdan baskı altındaki Osmanlı idaresi, özellikle uluslararası konularda her zamankinden daha çok desteğe ve birliğe ihtiyaç duymaktadır.

Muharebe meydanlarında alınan yenilgiler, İstanbul'daki diplomatik karar alma sürecini de değiştirmekteydi. Osmanlı idaresi, özellikle kriz dönemlerinde, kamuoyunu daha fazla dikkate almaya ve daha fazla yöneticiyi karar alma sürecine dâhil etmeye başlamıştı. İstanbul'un Rus tehdidini ilk defa yakından hissettiği 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi esnasında, 24 Haziran 1810 tarihinde II. Mahmud'un, Fatih Camii'nde topladığı genel meşveret bu tür toplantıların ilkiydi.

25a-b- Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti hatırasına hazırlanan madalyanın ön ve arka yüzü (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sikkeler Bölümü)

Fakat zamanla, savaş meydanlarında alman yenilgilerin ağırlığını daha çok hisseden İstanbul idaresi, izlediği dış politika konusunda protestolara muhatap olmaya başlayacaktır. İstanbulluları, siyasetin bir aktörü hâline getiren bu tür protestoların savaş dönemlerinde yoğunlaştığı özellikle belirtilmelidir. Zira Kırım Harbi başlamadan hemen önce, barış yanlısı bir siyaset izlemeye çalışan Mustafa Reşid Paşa'yı, medrese

öğrencileri Beyazıt Camii minaresine rahlelerini asarak protesto etmişlerdi. 10 Eylül 1853'te önde gelen otuz beş ulemanın imzaladığı bir dilekçenin Meclis-i Vükela'ya sunulması ve Beyazıt'tan sonra Süleymaniye ve Ayasofya camilerine de sıçrayan *isyannın* büyümesi Osmanlı idaresinin, İstanbul kamuoyunu tek başına kontrol edemediğini göstermekteydi. XIX. yüzyılda İstanbul'da oluşan kamuoyunun ve gelişen orta sınıfın dış politikaya verdiği tepki, Kırım Harbi ile sınırlı değildir. 1876'da İstanbul'da Bahriye Nezareti'nde toplanan Tersane Konferansı da İstanbulluların protestolarının hedefindedir. Gösterilerde medrese talebelerinin başrolü yine kimseye kaptırmaması dikkat çekicidir. Nitekim suhteler İstanbul'un, Rus ordusu tarafından tehdit edildiği 1877 senesinde iki kez daha sahne alacaklardır. İstanbul'da aynı yıl örfi idarenin ilan edilerek ahalinin siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılması ve medreselerin sıkı bir şekilde takip edilmeye başlanması, işte bu gösterilerin bir sonucudur.

İstanbul'un XIX. yüzyıl süresince Avrupa diplomasi çevresine entegrasyonu ve büyükelçilerin artan nüfuzu sadece diplomatik karar alma mekanizmalarında değil, başkentten sosyal hayatında da önemli değişimleri gündeme getirmiştir. İstanbul'da yaşayan gayrimüslim Osmanlı tebaasının önemli bir kısmı daha az vergi ödemek ya da diplomatik koruma şemsiyesinin altında güvenli bir yer edinmek için tâbiyet değiştiriyordu. Fransızcanın Müslüman tebaa arasında yaygınlık kazanması da yine aynı döneme rastlar. Frenkmeşrepliğin oldukça karikatürize tasvirlerine sıkça rastlandığı İstanbul'da "Napoléon'un torunu gibi kendisine süs vererek" gündelik hayatta Fransızca konuşan, tam da vâkıf olmadığı Avrupai hayat tarzını taklit ederken komik duruma düşenlerin sayısı hiç de az değildir. Ancak İstanbul kamuoyunun eleştiri okları sadece bu tür "tatlı su Frenkleri"ne yönelmez, devlet adamları ve hatta padişahlar da zaman zaman bu eleştirilerden nasiplerini alırlar.

Düvel-i Muazzama ve İstanbul: Tehditler ve Antlaşmalar

Dış siyaset açısından İstanbul, XIX. yüzyılı Rus ordusunun, İngiliz kraliyet donanmasının ve Alman askerî heyetlerinin kaskacında geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Habsburg-Romanov ittifakı arasındaki savaşlar XVIII. yüzyıl sonlarında son bulmuş ve Avrupa başkentlerinde, İstanbul artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak değil, kontrol edilmesi gereken stratejik bir bölge olarak

26- Dolmabahçe Sarayı elçi kabul salonu

mülâhaza edilmeye başlanmıştır. Akdeniz ve Karadeniz arasındaki bağlantıyı sağlaması İstanbul'u, önemli bir stratejik merkez hâline getirmiştir. Büyük devletlerden herhangi birinin Osmanlı başkentinde ağırlık kazanması durumunda Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin ona karşı harekete geçmesi bu bağlamda oldukça anlaşılır bir durumdur.

Avrupa'da tüm hızıyla sürmekte olan Napoléon savaşlarından nasibini alan Osmanlı başkenti, 1807'de İngiltere donanmasının, müttefiki Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na açtığı savaşa son vermek üzere yaptığı gövde gösterisine sahne olur. Mikhail Kutuzov komutasındaki Rus ordularının birkaç sene sonra, İstanbul açısından en önemli stratejik bariyer olan Tuna'yı aşarak Edirne'ye doğru yönelmesi, bu dönemde İstanbul kamuoyunu tedirgin eden vakalardan bir diğeridir. Nitekim Osmanlı ordusunu kuşatan General Kutuzov, önerdiği şartlar kabul edilmediği takdirde İstanbul'u işgal ederek, II. Mahmud'a anlaşmayı bizzat kendisinin, Osmanlı başkentinde imzalatacağını belirtmekteydi.

İstanbul açısından psikolojik bariyer olarak görülen Edirne ise 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde aşılacaktır. Rus komuta heyetinin karargâhını Edirne'ye taşıdığı savaşta, düşman kuvvetleri Çorlu önlerinde kendisini gösterecektir. Rus ordularının Edirne'yi işgali ile birlikte İstanbul, XIX. yüzyılda çok daha büyüklerinin yaşanacağı, ilk muhacir akınıyla da karşılaşır. Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında ateşkesin imzalanmasının ardından barış antlaşması için Prusyalı özel temsilci General von Müffling'in arabulucu olarak İstanbul'a gelmesi ise bundan sonra sık sık karşılaşılacağı üzere Avrupa'nın savaş dışında kalan büyük güçlerinin Osmanlı diplomasisine müdahalesine örnek oluşturacak bir gelişmeydi.

1832'de II. Mahmud'un, kendi valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı yürüttüğü harekâtın tersine dönmesiyle Mısır ordusunun İstanbul'u tehdit eder hâle gelmesi, büyük güçlerin bir kez daha gözlerini İstanbul'a çevirmesine yol açmıştır. İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği göremeyen II. Mahmud, Rus yardımını kabul eder. 5 Nisan 1833'te Rus ordusunun İstanbul'a ayak

27- Hünkâr İskelesi Antlaşması (BOA)

basmasından yaklaşık kırk gün sonra iki taraf arasındaki anlaşmazlığın Kütahya'da sona erdirilmesi, Bâbüâlî'nin yaptığı manevranın bir zaferi olarak da görülebilir. Ne de olsa Rus ordusu dostane bir biçimde İstanbul'a ilk kez gelmiyordu. 1799'da imzalanan Osmanlı-Rus ittifakının ardından da Osmanlı başkenti, hiç olmazsa bazı Rus subaylarını ağırlamış ve hatta bunların Ayasofya'yı ziyaret etmelerine izin verilmişti. Gizli maddelerinde Rus donanmasının Boğazlardan serbestçe geçmesine izin veren ve Rusya'ya karşı vuku bulacak herhangi bir saldırı durumunda Boğazların kapatılmasını öngören Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalandığı 8 Temmuz 1833'e kadar bölgede kalan Rus ordusundan sadece komuta heyetinin suriçini gezmesine izin verilmiştir. İstanbul'daki *mirî binaları* ziyaret eden heyet üyelerine, Darphane'ye yaptıkları gezi esnasında madalyalar takdim edilmiş ve ordugâhlarının kurulduğu yere, Rusça ve Türkçe birer kıtanın hak edildiği bir anıt dikilmiştir. Ancak II. Mahmud'un iki kez ziyaret ederek talimlerini izlediği Rus birliklerinden Osmanlı kamuoyu rahatsızdı.

28- Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanırken II. Mahmud'un bölgeye gelişi. Tepelerde Rus askerlerin çadırları yer alıyor (Allom)

Rus yardımının doğal sonucu olarak imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ise sekiz yıl olan geçerliliği akabinde, yine Mısır meselesi dolayısıyla çıkan bir krizle beraber (1840) çözülmüş ve 13 Temmuz 1841'de imzalanan Londra Antlaşması ile hükümsüz kalmıştır. Bu antlaşmayla Boğazlar, devletlerarası hukuka dayanan bir deniz yolu hâline getirilmekte ve kullanılabilirliği tek başına Osmanlı Devleti'nin elinde olmaktan çıkartılmaktaydı. Bundan sonra bütün enerjisini yeniden 1833 şartlarına dönebilmek için harcayan Rusya'nın bu çabası iki kez daha, 1853 ve 1878 senelerinde çatışmayla sonuçlanacaktır.

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Bâbüâlî ve İstanbul'daki elçiler arasında yürütülen müzakerelerin gözde mekânlarından birisi olan Baltalimanı Kasrı'nda 1849 senesinde bir araya gelen Rusya ve Osmanlı temsilcileri, Eflak ve Boğdan'ın 1848 ihtilallerinin devrimci fikirlerinden korunması konusunda önemli bir anlaşmaya imza atmışlardır. Bu anlaşma ile Kırım Harbi'nin bir ön hazırlığı olarak da görülebilecek Macar ve Leh mülteciler konusunda aradığı fırsatı bulamayan

Rusya, Kutsal Yerler meselesini devreye sokacak ve birkaç sene içinde İstanbul'u tehdit eder bir konuma gelecektir. Avrupa'daki diplomatik mahfilleri bir kez daha hareketlendiren bu tehdidin Kırım Savaşı'yla sonuçlandığı malumdur.

Kırım Savaşı'nın ardından 1856'da Paris'te imzalanan barış anlaşması İstanbul'u Avrupa'nın en önemli diplomatik merkezlerinden birine dönüştürmüştür. Bundan sonra İstanbul'daki düvel-i muazzama elçileri, Eflak ve Boğdan, Karadağ ve Sırbistan işlerine karışıp bir bakıma "Pandora'nın kutusunu" açacak, Mısır'da Süveyş kanalındaki "arı kovanına çomak sokacak"lardı. Ancak İstanbul açısından, Balkanlar'da yaşanan sorunlar Mısır'a nazaran çok daha belirleyiciydi. Avrupa devletleri ve Rusya için büyük öneme sahip Balkanlar'da hayatlarını sürdüren gayrimüslim nüfusu korumak üzere 1875'te harekete geçen büyük güçler İstanbul'da bir konferans toplanmasına önyak olmuşlardır. 23 Aralık 1876'da başlayan toplantıların Kasımpaşa'da bulunan Bahriye Nezareti binasında yapılması sebebiyle tarihe Tersane

29- Baltımanı Antlaşması'nın mahfazası (BOA)

Konferansı olarak geçen görüşmelerin başlamasından önce Büyük Güçler kendi aralarında bir dizi toplantı yapmışlardır. Konferansta yapılacak tartışmalara zemin oluşturması için yeni bir reform programının hazırlandığı bu görüşmelere Rusya Sefareti ev sahipliği yapmıştır. Toplantıların katılımcıları ise İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya temsilcileridir. İngiltere'nin, Hindistan'dan sorumlu Devlet Bakanı Lord Salisbury tarafından temsil edilmesi Londra'nın, yeniden şekillenen İstanbul stratejisini de gözler önüne sermektedir. Nitekim İstanbul'un er ya da geç Osmanlıların elinden çıkacağını düşünen Lord Salisbury, Hindistan savunması için stratejik bariyerin artık Osmanlı başkenti olmadığını düşünmekteydi. Balkanlar'ın ve İstanbul'un geleceğinin tartışıldığı Rus Sefarethanesi'ndeki toplantılara Osmanlı temsilcilerinin davet edilmemesi ise birkaç gün sonra başlayacak konferansa karşı Osmanlı başkentinde duyulan rahatsızlığı arttırmaktaydı. Osmanlı tarafının kendi reform planını hazırlamasının belki de en önemli sebebi de buydu. Bâbıâli'nin hazırladığı planın

30- Harezmi Hâkimi Mehmet Emin Bahadır Han'ın Rusya'ya karşı İstanbul'dan yardım isteğini içeren mektup (1845-1855) (BOA, A.DVN.NMH, nr. 43/29)

ilk sırasında yer alan Meşrutiyet'in ilanı, konferansın açılış konuşmasının bitimiyle birlikte uzaktan gelen top salvoları ve Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın duyurusuyla Avrupalı temsilcilere bildirilir. Fakat bu bildiri aslında konferansın sonuçsuz kalacağına işaret etmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi), sonuçları açısından İstanbul için hayati öneme sahiptir. 20 Ocak 1878'de Edirne'nin düşmesinin ardından Osmanlı payitahtını Rusya'nın "Çarigrad"ı hâline getirmek isteyen St. Petersburg idaresinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Rusya'nın tek başına İstanbul'u ele geçirebilecek bir

konuma gelmesi Londra'yı da hareketlendirmişti. Londra'daki siyasi mahfillerde halifenin yaşadığı Osmanlı başkentinin Rus işgaline uğramasının, Hindistan Müslümanları arasında çıkartacağı huzursuzluk tartışılıyordu. Fakat İngiltere'nin arabuluculuğunda 31 Ocak 1878'de Edirne'de imzalanan ateşkes anlaşması dahi Rus ordusunu durdurmaya yetmemişti. Rus birliklerinin İstanbul'un son savunma hatlarının bulunduğu Büyükçekmece'ye ulaşması Disraeli Hükûmeti'ni askerî tedbirler almaya sürüklemekteydi. 8 Şubat tarihli emrin ardından, Amiral Hornby komutasındaki altı zırhlıdan mürekkep İngiliz filosu 13 Şubat 1878'de, *İngiliz tebaasını ve mallarını korumak* üzere İstanbul sularında görünmüştü. İngiltere'nin çıkarlarını gözeterek Osmanlı başkentini Ruslara teslim etmemek için aldığı bu tedbir gerçekten de haklı nedenlere istinat etmekteydi. Zira 10 Şubat 1878'de Çar, Rus orduları başkomutanı kardeşi Grandük Nikola'ya gönderdiği telgrafta İstanbul'u işgal etme emrini vermişti. İstanbul'un düşmesinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının Rusya açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini gören Rusya Şansölyesi ve Dışişleri Bakanı Gorçakov'un girişimiyle Edirne'de ateşkes müzakereleri başlamış olsa da Rusya, Osmanlı başkentine mümkün olduğu kadar yaklaşarak barış masasına daha avantajlı konumda oturmak istiyordu. Bu tür siyasi mülahazaların ötesinde ordunun ikmal merkezinden çok fazla uzaklaşmış olması, Rusya için aşılması zor lojistik problemleri gündeme getirmişti. Nitekim 16 Şubat 1878 tarihli telgrafta Grandük Nikola uzun bir mesafe kat ederek İstanbul'a ulaşan yorgun Rus ordusunun şehri ele geçirmesinin önceden düşünüldüğü kadar kolay olmadığını görmekteydi.

İki düşman arasında sıkışan İstanbul idaresi ise askerî tedbirlerin hiçbir işe yaramadığı mevcut durumda, Rusya ile anlaşabilmek için çaba sarf etmektedir. Fakat yapılan diplomatik girişimler, köşeye sıkışan İstanbul Hükûmeti'nin ağır ateşkes şartlarını kabulüyle sonuç verecektir. Bu bağlamda 24 Şubat 1878'de binlerce Rus askerî kendilerine, Adalar açıklarında demirli bulunan İngiliz donanmasını ve Osmanlı başkentini aynı anda kontrol edebilme imkânı veren Yeşilköy'e (Ayastefanos) kamp kurmuştur. Bu noktada, Edirne'de imzalanan ateşkes, neredeyse başkente giren Rus ordusu ve Adalar açıklarında demirli İngiliz donanması İstanbul'daki havayı daha da ağırlaştırmaktaydı. Öyle ki, başkentte yaşanacak muhtemel bir çatışmadan korkan İngiltere Büyükelçisi Henry Layard, sefaret arşivinin İngiliz savaş gemilerinden birine taşınmasını talep ediyordu. Sultan II. Abdülhamid'in Bursa'ya yerleşeceğine dair dedikodularla

31- Ministre des Affaires Etrangères Sublime Porte (Dışışleri Bakanlığı) yazılı mühür (BOA, TŞH, nr. 514)

çalkalanan başkentte, hükûmet, ordu ve sultan hedefteki isimlerdir. Rus ordusunun Yeşilköy'e girmesi, İstanbul'daki gayrimüslimleri de hareketlendirir. Bu sırada Grandük Nikola ile görüşen Ermeni Patriđi Nerses, imzalanacak anlaşmada taleplerinin yer bulmasını sağlar. Şiddetli muhalif seslerin yankılandığı ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı da bu süreçten payına düşeni alır ve feshedilir. 11 Şubat 1878'de, müzakerelerin yapılacağı yeri tespit için İstanbul'a gelen Rus Sefareti baştercümanının tavrı ve görüşmelerin Yeşilköy'de yapılması hususundaki ısrarı imzalanacak anlaşma konusunda bir fikir vermektedir. Yüzyıllardır düşmanın ayağına gitmekten imtina eden Osmanlı diplomatları artık başkentlerinde kurulmuş Rus ordugâhında barış müzakeresi yapmak zorundadır. Arakel Bey ve Dadyan Artin Paşa malikânelerinde sürdürülen barış görüşmeleri, yine Yeşilköy'de bulunan Neriman Köşkü'nde imzalanan antlaşmayla son bulur.

32- "Nezaret-i Celile-i Hariciye Tahrirat-ı Hariciye Kitâbeti" (Dışışleri Bakanlığı Dış Yazışmalar) yazılı mühür (BOA, TŞH, nr. 517)

Balkanlar'da büyük Bulgaristan'ın kurulmasıyla sonuçlanan Ayastefanos Antlaşması, İstanbul'un Osmanlı idaresinde kalmasını öngörüyordu. Fakat Rus birliklerinin İstanbul'dan ayrılması da büyük bir diplomatik krize yol açacaktı. Yeşilköy sahilinin, ağır topları ve hayvanları gemilere yüklemek için müsait olmadığını öne süren Rus komuta heyeti, Büyükdere Limanı'ndan İstanbul'u terk etmek istemekteydi. Gerçi Rus ordusunun Yeşilköy'de kaldığı süre boyunca sık sık İstanbul'a gidip gelen Rus subaylara karşı herhangi bir şiddet eylemi yapılmamıştı. Ancak Bâbiâli neredeyse tüm Rus ordusunun İstanbul'a girmesiyle, Almanya'nın 1871'de işgal ettiği Paris'te yaşananlara benzer hadiselerin Osmanlı başkentinde de yaşanmasından, şehir ahalisinin isyan etmesinden çekinmekteydi. Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın çabası grandükü, en azından bu isteğinden vazgeçirmeye yetti. Buna mukabil Ruslar, Yeşilköy'e Rus emperyal

33- Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan Paris Antlaşması'nın mahfazası (3 Mart 1856) (BOA, MHD, nr. 121)

simgeleriyle süslü bir zafer anıtı dikerek Osmanlı başkentinden ayrıldılar.

Rus ordusunun ve Slav çetelerin katliamından kaçarak İstanbul'a kabileler hâlinde göç eden muhacirler İstanbul'da Rusya'ya karşı duyulan nefreti daha da derinleştirmiştir. Büyük muhacir akını karşısında çaresiz kalan Bâbîâli, muhacirlere İstanbul'da ikamet edebilecekleri yer bulmakta zorlanmaktaydı. Bu bağlamda uluslararası toplum, İstanbul'a akın eden muhacirlere de yardım etmeyi ihmal etmez. 22 Ocak 1878'de Avusturya-Macaristan elçisinin başkanlığında ve İstanbul'da görevli on iki konsolosun öncülüğünde kurulan *Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi* İstanbul'un yeni sakinlerine yardım etmeye çalışmaktaydı.

İstanbul ve Berlin arasındaki yakınlaşma, II. Abdülhamid devrine damgasını vuran diplomatik olaylardan bir diğeridir. Fakat kendi seyri içinde artarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar süren bu dostluk, 93 Savaşı'ndan sonra oluşan yeni uluslararası durum karşısında askerî yönden savunulması âdetâ imkânsız hâle gelen İstanbul'un güvenliği için yeterli

34- Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Eflak-Boğdan prenslikleriyle ilgili yapılan antlaşmanın mahfazası (19 Ağustos 1856) (BOA, MHD, nr. 165)

değildir. Örneğin Osmanlı ordusunda bölük ve alay komutanlıkları düzeyinde görev alan Alman subaylara rağmen, Balkan Harbi esnasında Edirne bir kez daha elden çıkmış ve Bulgar ordusu 15 Kasım 1912'de kendisini Çatalca önlerinde göstermiştir. 19 Kasım'a kadar süren muharebe Bulgarlar için sonuçsuz kalmış olsa da çatışma seslerinin İstanbul'da duyulması şehirde büyük bir panik yaşanmasına sebep olmuştur. Büyük güçleri yeniden harekete geçiren çatışmalar, hükûmetin müsaadesiyle elçilikler ve diğer yabancı müesseseleri korumak üzere çok uluslu bir filonun Osmanlı başkentine gelmesi ve karaya çıkan Avrupa askerleriyle sonuçlanmıştır. Çatalca tahkimatlarının yakınında yapılan barış müzakerelerinin kesilmesiyle yeniden başlayan çatışmalarda ise İstanbul'un son savunma hattı 18 Mart 1913'te yarılmış ve Bulgar

ordusu Çatalca'da Baba Nakkaş köyüne girmiştir. Son çare olarak Harbiye öğrencilerinin, bugün Gaziler Tepesi olarak anılan bölgede yaptıkları kahramanca savunmayla Bulgar ordusu 30 Mart'ta geri püskürtülmüştür. Sarf ettiği tüm çabaya rağmen Bulgar ordusunun İstanbul'a girememesi biraz da Osmanlı başkentinin konumuyla alakalıdır. Tıpkı 93 Harbi'nde Rus ordularının tecrübe ettiği üzere, uzun bir mesafe kat ederek İstanbul önlerine gelen yorgun Bulgar ordusu, ikmal hatlarından oldukça uzaklaşmıştır. Artık İstanbul, sahip olduğu eşsiz konumuyla bir anlamda âdetâ kendi kendisini savunmaya başlamıştır.

İşgal'den Kurtuluşa: Mütareke Dönemi İstanbul Diplomasisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması İstanbul tarihinde dönüm noktalarından birisine işaret etmektedir. Selanik cephesinin yarılmasının ardından 23 Temmuz 1918'de İstanbul semalarında görünen düşman uçakları bir taraftan ağustos ayı içerisinde şiddetli hava taarruzlarıyla şehri bombalarken, diğer taraftan da İstanbulluları kendi taraflarına çekebilmek için beyannameler atmaktaydı. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus ve Bulgar ordularının yaşadığı deneyimden ders alan İtilaf devletleri karadan İstanbul'u işgal etmeyi düşünmüyordu. Savaşa son vermek üzere Mondros Limanı'nda İtilaf devletleriyle sürdürülen ateşkes görüşmeleri esnasında ise, 8 Şubat 1918 tarihinde Fransız General Franchet d'Espéray göstermelik bir zafer alayı düzenleyerek şehre girer ve Fransız Elçiliği'ne yerleşir. Bu, aslında İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgal planlarının ve şehrin geleceğini tayin konusunda kendi aralarında çıkacak çatışmanın ilk sinyalidir. Gerçekten de Osmanlı idaresine verilen tüm güvencelere rağmen 13 Kasım 1918'de 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 Yunan savaş gemisinden müteşekkil filo İstanbul Limanı'na girmiştir. Daha iyi şartlara sahip bir barış anlaşması yapabilmek için çaba sarf eden Osmanlı Hükûmeti bu sırada muzaffer devletler arasında savrulmaktadır. 1919 senesinde Karadeniz bölgesinde çıkan karışıklıkları bastırmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, sonuçları bakımından bu dönemin en önemli hadisesidir. Zaten işgal altında olan Osmanlı başkentinin 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesinin ardından İstanbul'daki elçilikler ve işgalci ülkelerin dışişleri bakanlıklarına çekilen protesto telgrafının altında Heyet-i Temsiliye Reisi unvanıyla Mustafa Kemal'in imzası bulunmaktaydı. İstanbul idaresine rakip bir güç olarak diplomatik alanda ilk kez kendisini gösteren Ankara, Meclis-i Mebusan'ın

kapatılmasının ardından tam manasıyla bir diplomatik aktör olarak oyuna dâhil olacaktır. Nitekim 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'yla, imparatorlukta hükümranlığını kaybeden Osmanlı idaresi artık tamamıyla İstanbul'da bulunan yüksek komiserler aracılığıyla idare edilmektedir. XIX. yüzyılda İstanbul'un kralları olarak isimlendirilen elçileri kısıktırarak kadar geniş yetkilere sahip olan Yüksek Komiserler, Osmanlı içişlerini artık tamamıyla uluslararası ilişkilerin bir mevzuu hâline getirmiştir. Şehrin iç güvenliği uluslararası zabıta heyeti tarafından sağlanmakta, davalar İtilaf devletlerinin atadıkları yargıçlar tarafından görülmekte, şehirdeki yabancı kurum ve kuruluşlar işgal kuvvetleri tarafından korunmaktadır. Her ne kadar Şubat 1920'de Paris'te yapılan Yüksek Müttefik Konseyi toplantılarında İstanbul'un uluslararası bir serbest bölge olmayacağına dair önemli bir karar alınmış olsa da Osmanlı başkenti tamamıyla İtilaf devletlerinin kontrol ettiği bir şehre dönüşmüştür.

İtilaf devletlerinin kısıkcındaki İstanbul diğer taraftan hanedan ile Anadolu hareketi arasındaki karmaşık ilişkilerin de merkezindedir. İşgal kuvvetlerinin top menziline hayatını sürdüren Sultan Vahdeddin, Tevfik Paşa'nın sadarete bulunduğu dönemlerde Anadolu'ya yaklaşır, Damat Ferid Paşa iktidarından uzaklaşır. Sultanın takip ettiği dış politika da benzer bir seyir izler. Babası ve ağabeyini takliden Sultan Vahdeddin, İngiltere ve Fransa ile yakın münasebette bulunup, sorunları zamana yayararak vakit kazanmaya çalışmaktadır. Aslında sultan her ne olursa olsun ayakta kalmak ve İstanbul'u korumak için çabalamaktadır.

Büyük zafer akabinde Trakya Fevkalade Komiseri Refet Paşa (Bele) 19 Ekim 1922'de yanında sadece 126 jandarma neferiyle İstanbul'a girer. İstanbul'a ayak bastıktan hemen sonra şehrin ilk Fatihi, II. Mehmet Türbesi'ni ziyaret etmesi, işgalcilere karşı yürütülen mücadelenin başarıyla bittiğinin sembolik ifadesidir. 1-2 Kasım 1922 tarihinde saltanatın ilgasını takiben 17 Kasım 1922'de Sultan Vahdeddin'in İstanbul'dan ayrılması ise siyaseten işgal güçleri ve Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'da baş başa kalması anlamına geliyordu. Zira Lozan'da yürütülen barış görüşmelerini daha avantajlı bir konumda yürütmek isteyen işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmamakta ısrarlıydı. Fakat Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından tam bir ay sonra 24 Temmuz 1923'te İtilaf devletleri işgal ettikleri İstanbul'dan çekilmek zorunda kalacak ve 6 Ekim'de Türk askerleri Müslüman ahalinin coşkulu tezahüratlarıyla İstanbul'a girecektir. İşgalin

bitmesinin ardından, 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara'yı başkent yapan kanunun TBMM'de kabul edilmesi, İstanbul'un emperyal bir başkent olma hüviyetini de kaybetmesi anlamına geliyordu. Uluslararası ilişkiler açısından önemini ve ağırlığını Cumhuriyet devrinde de sürdürmüş olsa da İstanbul, bundan sonra büyükelçiliklere değil, konsolosluklara ev sahipliği yapacaktır.

KAYNAKLAR

- Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. N. Sağlam, İstanbul 2001.
- Bolsover, G. H., "Lord Ponsonby and the Eastern Question, 1833-1839", *Slavonic and East European Review*, 1934, sy. 13, s. 98-118.
- Bolsover, G. H., "Nicholas I and the Partition of Turkey", *Slavonic and East European Review*, 1948, sy. 27, s. 115-145.
- Câbi Ömer Efendi, *Târih*, haz. M. Ali Beyhan, II c., Ankara 2003.
- Cunningham, Allan, "Stratford Canning and Tanzimat", *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, ed. E. Ingram, London 1993, c. 2, s. 108-129.
- Cunningham, Allan, "The Preliminaries of the Crimean War", *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, ed. E. Ingram, London 1993, c. 2, s. 130-225.
- Daly, John, *Russian Seapower and the Eastern Question, 1827-1841*, Maryland 1991.
- Davison, H. Roderic, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923, The Impact of the West*, Texas 1990, s. 133-165.
- Deringil, Selim, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşen Doku: 'Görünmeden Görünmek'", *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007, s. 53-91.
- Erkan, Davut (haz.), *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı*, İstanbul 2011.
- Fesch, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarıcı, İstanbul 1999.
- Figes, Orlando, *Kırım, Son Haçlı Seferi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2012.
- Gaerte, Felix, *Das Deutsche kaiserliche Palais in Istanbul*, İstanbul 1989.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999.
- Karateke, Hakan, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004.
- Knudsen, Erik Lance, *Great Britain, Constantinople and the Turkish Peace Treaty*, New York 1987.
- Koloğlu, Orhan, *Avrupa Kıskaçında Abdülhamid*, İstanbul 1998.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968.

- Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, İstanbul 2007.
- Lane-Poole, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, II c., London 1888.
- Lutfi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, IV-V. c., İstanbul 1999.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, İstanbul 1327.
- Mansel, Philip, *Konstantiniyye, Dünya'nın Arzuladığı Şehir, 1453-1924*, çev. Şerif Erol, İstanbul 2007.
- Mordtmann, A. David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, çev. G. Songu-Habermann, İstanbul 2000.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, V-VI. c., İstanbul 1960.
- Oran, Baskın, "Sèvres Barış Anlaşması", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İstanbul 2002, s. 113-158.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfûzu*, İstanbul 1998.
- Özcan, Besim, "Kırım Harbi Sırasında Bazı Avrupalı Devlet Adamlarının Osmanlı Ülkesini Ziyaretleri (1854-1855)", *OTAM*, 1998, sy. 9, s. 287-321.
- Rosen, G., *Geschichte der Türkei*, II c., Leipzig 1866.
- Senior, William N., *Bir Klasik İktisatçı Gözüyle Osmanlı*, çev. Hüseyin Al, Ankara 2011.
- Slade, Adolphus, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem, İstanbul 2012.
- Sumner, Benedict H., *Russia and the Balkans, 1870-1880*, London 1937.
- Şeni, Nora, *Marie ve Marie, Konstantiniyye'de Bir Mevsim, 1856-1858*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul 1999.
- Temperley, Herald, *The Crimea, England and the Near East*, London 1936.
- Testa, M. ve A. Gautier, *Drogmans et Diplomates Européens Auprès de la Porte Ottomane*, İstanbul 2003.
- Theolin, Sture, *İstanbul'da Bir İsveç Sarayı*, çev. Sevin Okyay, İstanbul, ts.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Ankara 2010.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Ricâl-i Mühime-i Siyâsiyye*, haz. Hayrettin Pınar ve Fatih Yeşil, İstanbul 2012.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Tersane Konferansı Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası", *TTK Belleten*, 1939, c. 3, s. 120-127.